

**Осібний (особливий) відділ Штабу гетьмана
П.Скоропадського (1918 р.)**

У статті висвітлюється структурна будова, завдання та принципи діяльності Осібного (особливого) відділу Штабу гетьмана України П.Скоропадського (1918 р.).

Ключові слова: Гетьманат, Штаб гетьмана, спецслужба, П.Скоропадський.

В статье описываются структурная составляющая, задачи и принципы деятельности Отдельного (особого) отдела Штаба гетмана Украины П.Скоропадского (1918 г.).

Ключевые слова: Гетманат, Штаб гетмана, спецслужба, П.Скоропадский.

A structural constituent, tasks and principles of activity of the Separate (special) department of Staff of hetman of Ukraine P.Skoropadskogo, is described in the article (1918).

Key words: Getmanat, Staff of hetman, special service, P.Skoropadskiy.

Осібний (особливий) відділ було створено у 1918 р. як один із структурних підрозділів особистого Штабу П.Скоропадського, який водночас був стрижневою складовою Головної квартири гетьмана України. Відповідно до Положення "Про Осібний відділ Штабу Гетьмана, компетенцію його посадових осіб і підрозділів" відділ мав завданням відстежувати різні політичні та національні течії у суспільстві щодо ставлення до особи гетьмана, розробляти заходи боротьби урядових установ з антидержавною діяльністю політичних партій, організацій та окремих осіб, інформувати про діяльність політичних партій та громадських рухів України, які могли шкідливо вплинути на внутрішню ситуацію в Українській державі та її міжнародні відносини*. Окремі агенти відділу здійснювали розвідувальні функції й за кордоном України. Осібний відділ також був зобов'язаний виконувати окремі доручення начальника Штабу гетьмана щодо галузі своєї безпосередньої діяльності [1]. Таким чином відділ фактично виконував роль політичної розвідки та контррозвідки й мав надзвичайні повноваження щодо інших офіційних установ Української Держави.

Пропозицію щодо створення Осібного відділу при Штабі гетьмана подав П.Скоропадському у перші ж дні по перевороті державний секретар М.Гіжицький. Він, зокрема, так обумовлював потребу у подібній інституції: "Нам, пане Гетьмане, необхідно мати свою розвідку, ми нічого не знаємо. Потрібно, щоб Ви були постійно освідомлені про те, що відбувається всередині країни, отримуючи відомості не лише з Міністерства внутрішніх справ, але й від власного органу. Крім того, маса людей, які не співчують переворотові, можуть здійснити замах; врешті, може бути підготовлено переворот, а ми про це й нічого знати не будемо до останньої хвилини" [2]. Гетьман одразу ж обміркував цю справу з головою Ради міністрів і, водночас, міністром внутрішніх справ Ф.Лизогубом. П.Скоропадський, власне, вже був переконаний у необхідності створення такої структури при своєму Штабові, позаяк то були, за словами самого гетьмана, "часи мінливі" і він не хотів "бути усвідомленим винятково однією лише людиною [тобто лише міністром внутрішніх справ – П.Г.-Н.]" [3]. Було вирішено, що "уся агентурна частина буде зосереджуватися у міністерстві внутрішніх справ, проте що при штабі Гетьмана буде вестись особлива агентура у так званому "осібному відділі штаба Гетьмана", на обов'язки якого буде стежити за усіма особами та партіями, що готують замах на мене [П.Скоропадського – П.Г.-Н.] і, взагалі, що прагнуть до перевороту" [4].

Державна влада поставилася до організації та налагодження роботи осібного відділу не зволікаючи, в тому числі й щодо фінансового забезпечення. Вже наприкінці червня 1918 р. на його потреби було виділено 184 тис. крб., з яких на залучення таємної агентури до (1 вересня 1918 р.) було витрачено 50 тис. крб., для заохочення роботи осібних службовців – 40 тис. крб., на додаткову платню співробітникам за працю у вечірні й нічні години – 30 тис. крб., на непередбачені витрати агентів і наглядачів – 10 тис. крб., на винагороди службовцям відділу – 24 тис. крб., на покриття витрат у зв'язку з дорожнечею – 30 тис. крб. [5]. З 1 вересня по 1 грудня 1918 р. на таємні видатки по осібному відділу в розпорядження начальника Штабу гетьмана було виділено 348 тис. 752 крб. [6]. 15 листопада 1918 р. в розпорядження начальника гетьманського Штабу для охорони державної безпеки було таємно асигновано 10 млн. крб. [7].

Інтенсивно формувався й штат осібного відділу. Начальника Осібного відділу призначав і ніс за це персональну відповідальність особисто начальник Штабу гетьмана. В своїх правах очільник цього відділу дорівнювався до командира армійського корпусу і визначалися Дисциплінарним військовим статутом, а також мав чин державного рангового [8]. Усі працівники Осібного відділу (як військові, так і цивільні) вважалися на дійсній військовій службі з відповідними правами та належними пільгами. За

* Фактично подібні завдання та обов'язки мав і освідомчий відділ департаменту Державної варту Міністерства внутрішніх справ Української Держави.

посадові ж злочини чи службові провини цивільні службовці відділу підлягали відповідальності на загальних підставах для визначених посадових осіб [9].

Начальником Осібного відділу було призначено колишнього товариша прокурора окружного суду Д.П.Бусло, в чесності якого гетьман не мав сумнівів [10]. Статський радник (XII-м класом) і вчений-правознавець *Дмитро Петрович Бусло* (1873–1918) був випускником Імператорського училища правознавства (56 випуск від 1 травня 1895 р.) і з того часу (1895 р.) працював у системі судового відомства: з 1903 р. товаришем прокурора окружного суду м.Рига, а з 1906 р. – Петербурзького окружного суду. В вересні 1911 р. він був прикріплений до комісії сенатора М.І.Трусевича, а протягом 1911–1917 рр. служив товаришем (заступником) прокурора в Одеській судовій палаті, після чого (у 1918 р.) став начальником Осібного відділу Штабу гетьмана всієї України П.Скоропадського. В грудні 1918 р. був вбитий у Одесі.

В осібному відділі також несли службу помічник начальника відділу, особи для спеціальних доручень, 7 штаб-офіцерів (ад'ютантів), 8 районних офіцерів, а також службовці юридичного та інформаційного відділень, канцелярії та ексектор. Урядовці юридичного відділення займалися перевіркою оперативних матеріалів і після з'ясування обставин справи через начальника відділу всі листи передавали на розслідування старшому прокурору Апеляційного суду або прокурорам Військового чи Морського судів [11]. Інформаційний відділ комплектувався з його начальника, 4 штаб-офіцерів для розробки і класифікації оперативних матеріалів, агентів зовнішнього нагляду (за окремим штатом), спеціального діловода і друкарки з дозволом роботи з таємними документами. Зовнішнім наглядом керував призначений завідуючий, якому підлягали агенти Києва та відряджені у провінцію. Всі агенти поділялися на три розряди (за розміром оплати): вищий (15 чол. за штатом), середній (20 чол.) і молодший (15 чол.).

Канцелярія відділу займалася реєстрацією і збереженням таємних документів та речових доказів. Вона складалася з начальника, його помічника, трьох діловодів, перекладача, архіваріуса і журналіста. Ексектор завідував приміщеннями, майном і коштами відділу. У його розпорядженні були помічник, два старші і два молодші водії, два телефоністи. Водії та телефоністи відбиралися з числа унтер-офіцерів інженерних військ [12].

Повноваження осібного відділу були практично необмеженими. Класні урядовці за наказом начальника або його помічника мали право робити арешти в порядку, визначеному розпорядженням Міністерства внутрішніх справ від 30 травня 1918 р., яке ґрунтувалося на Законі Тимчасового уряду від 2 серпня 1917 р. Їм також надавалися права військових цензорів. Усі державні і цивільні установи, посадові особи, а також військові частини і військовослужбовці зобов'язувалися надавати допомогу і виконувати вимоги службовців Особливого відділу. Невідкладно і точно всі розпорядження особистів гетьмана повинні були виконувати урядовці підрозділів загальної і карно-розшукової варті, митники, прикордонники, залізничні охоронці і лісові сторожі, а про факти будь-яких антидержавних діянь терміново їм доповідати. Урядовці дипломатичних установ також мали сприяти діяльності особливого відділу і беззаперечно приймати пакети для відправки зі своїми кур'єрами, не вдаючись до якихось роз'яснень. Крім того, їм належало пересилати до особливого відділу газетні статті, які висвітлювали "відношення урядових, суспільних і парламентських кіл до Ясновельможного Пана Гетьмана всієї Української Держави і її Уряду". Банківські і кредитові установи на вимогу начальника осібного відділу повинні були надавати необхідні йому довідки. Урядовці відділу мали право "відвідувати всі місця замкнення в Україні і робити допити в'язнів, а також викликати для допитів до себе всіх заарештованих, за ким би такий не рахувався". Справи і витрати особливого відділу були державною таємницею. Перевірити їх мав право лише начальник Штабу гетьмана або особа за його дорученням. Приміщення відділу охороняла окрема варта, яка входила до складу загальної залогової варті [13]. Службовці Осібного відділу були вправі відвідувати в'язниці та допитувати заарештованих. Усі справи та бюджет відділу становили сувору державну таємницю [14].

Кошти на утримання особливого відділу відпускалися за кошторисом Штабу гетьмана з Державної скарбниці наперед кожного місяця до 5 числа й підпадали під гриф "таємно". Відділ мав свою гербову печатку і печатку для пакетів. Для майна, яке відбирали при обшуках і конфіскаціях, була спеціальна сургучна печатка. Урядовці відділу, крім наглядових агентів, носили формений одяг, встановлений для Штабу гетьмана. Як і всі військовослужбовці Головної квартири, вони носили мазепинки з гетьманськими кокардами у вигляді тризуба і коротенькі кітелі, підперезані паском чи шовковим поясом. Погони на кітелях були з плетінням і зірками. Форма мала сіро-синій колір. На шароварах у старшин був краповий кант [15].

Осібний відділ працював досить плідно. Зокрема, відомі його рапорти про контрреволюційні вірші М.Левітського, про діяльність директора Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ та інших осіб, спрямованих проти гетьманського режиму, а також пропозиції щодо заходів боротьби з ними [16]. Д.Бусло також відповідним рапортом повідомляв П.Скоропадського, й у просоціалістичних переконаннях начальника Генерального штабу О.Сливинського та про наміри останнього усунути (і навіть убити) головнокомандувача Румунським фронтом генерала Д.Щербачова, чому, до речі, гетьман не повірив [17]. Судячи зі "Спогадів" П.Скоропадського, утворення, діяльність і сфери роботи цієї установи в багатьох державних інституціях не викликали розуміння. Сам гетьман вважав, що такі

спеціальні підрозділи є каменем спотикання усіх урядів і що навіть "такий геній, як Наполеон, на ньому провалився в решті решт" [18].

2 серпня 1918 р. за наказом Осібного відділу було заарештовано одного з відомих отаманів Вільного Козацтва М.Ковенка (до кінця 1917 р. – український соціал-демократ, потім – соціаліст-самостійник), який був звинувачений, щоправда, без якихось суттєвих доказів, у підготовці протигетьманського повстання [19]. Очевидно, спецвідділ Штабу гетьмана був занепокоєний надмірною активністю М.Ковенка в навколокозацьких справах у Києві та губернії та у його неприхованому прагненні потрапити до складу нової Козачої Ради, яку намагався створити П.Скоропадський. У Лук'янівській в'язниці М.Ковенко пише листа до німецького командування, в якому запевняє у своїй німецькій орієнтації та стверджує про своє членство в партії хліборобів-демократів [20], що, вочевидь було неправдою. Як наслідок, вже 8 серпня його було звільнено з в'язниці. Це не лише ще раз свідчить про вагу окупаційної влади у внутрішньому житті України у 1918 р., але й спонукає до думки, що більшість тогочасних арештів було здійснено з візії німецьких та австро-угорських окупаційних властей (як-от короточасні арешти вільнокозацьких отаманів І.Луценка, С.Гризла, М.Ковенка, М.Малашка, О.Чорнобая, Г.Горобця та інших [21]), а їхня нетривалість – про профілактично-заяквальну мету таких дій та прагнення зберігати внутрішню напругу в Українській Державі й, відтак, можливість смикати за військово-політичні мотузки нестабільне й наелектризоване українське суспільство, а надто – тримати у підвішеному стані самого гетьмана та його оточення.

У вересні 1918 р. було успішно закінчено агентурну операцію, в результаті якої заарештували колишніх червоногвардійців О.Сухарєва, В.Демиртаєва, Г.Дудмера, Ф.Садовського, І.Олександрова, Ф.Денисенка, М.Дергаманщика, В.Курпатога, М.Курпатога, М.Усаєва, Б.Дем'янюка, П.Білоусова, Д.Грицаря, котрі у січні 1918 р. розстрілювали російських офіцерів і українських козаків. Під час попереднього слідства урядовці юридичного відділення довели провинність заарештованих [22]. 7 листопада начальник особливого відділу повідомив начальника гетьманського Штабу, що "в найближчому часі має намір видаватися нова газета "Трибуна", в якій будуть брати участь міністр праці Славинський під псевдонімом Стависький, міністри Стебницький під псевдонімом Смутке [очевидно – Смуток – П.Г.-Н.] і Лотоцький під псевдонімом Білоус" [23]. Осібний відділ був також проінформований і про "антиурядову діяльність" Січових стрільців та вояків Запорозької дивізії (рапорт ад'ютанта Штабу гетьмана від 2 серпня 1918 р.) [24]. Отже, Осібний відділ Штабу гетьмана провадив тотальне стеження й аналіз діяльності не лише усілякого роду та спрямувань партій і організацій, а й державних службовців вищого урядового та військового рангу й іноземних агентів.

Таким чином, можна зробити висновок, що Штаб гетьмана відіграв одну з ключових ролей у державотворчій роботі за часів гетьманування П.Скоропадського і являв свого роду службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони голови держави водночас. Надзвичайну роль свого роду особистої розвідувальної структури мав у ньому Особливий (осібний) відділ. Цілком імовірно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Гетьманської квартири взагалі і Штабу гетьмана зокрема П.Скоропадський намагався створити власний уряд і, за сумісництвом, силову структуру, які (в тіснішому полі найближчих і довірених йому особисто осіб) надав би гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх противників. Втім, сили Штабу гетьмана не могли замінити армії, а відтак, передбачаючи антигетьманський заколот, об'єктивно не могли протистояти переважаючим силам Директорії в листопаді–грудні 1918 р.

Література

1. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 1, арк. 44–45.
2. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – Київ ; Філадельфія, 1995. – С. 206–207.
3. Там само. – С. 207.
4. Там само. – С. 207.
5. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 4, арк. 7, 4.
6. Там само, ф. 1064, оп. 1, спр. 92, арк. 23.
7. Там само, арк. 17.
8. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 89, арк. 100.
9. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 1, арк. 45–48.
10. Скоропадський П. Спогади. – С. 207.
11. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 1, арк. 45–48 зв.
12. Там само, арк. 46, 47 зв. – 49 зв., 78–78 зв.
13. Там само, ф. 2469, оп. 1, спр. 1, арк. 45–54 зв.
14. Там само, ф. 2469, оп. 1, спр. 1, арк. 48–49.
15. Армія. – 1918. – 1 грудня.
16. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 7, спр. 5.
17. Скоропадський П. Спогади. – С. 181.
18. Там само. – С. 206.

19. Лободаєв В. М. Революційна стихія. Вільнокозачий рух в Україні 1917–1918 рр. / В. М. Лободаєв. – К. : Темпора, 2010. – С. 220.
20. ДАКО, ф. Р.2793, оп. 1, спр. 407, арк. 7–13 зв.
21. ЦДАВО України, ф. 2207, оп. 1, спр. 504, арк. 5–5 зв.; спр. 550, арк. 2–3; спр. 1164, арк. 3–3 зв.; Вперед (Катеринослав). – 1918. – 13 червня ; Амосов И. Под сапогом немецкой оккупации / И. Амосов // Борьба за Советы на Екатеринославщине : сб. воспоминаний и статей. – Днепропетровск, 1927. – С. 239.
22. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 87, арк. 12–25, 38–46.
23. Там само, арк. 100.
24. ЦДАВО України, ф. 2469, оп. 1, спр. 5, арк. 1, 2–6.